

ŹRÓDŁA

Ryszard Tomkiewicz

PRZEMÓWIENIE PREZYDENTA CZESŁAWA BROWIŃSKIEGO Z 5 CZERWCA 1950 R. PODSUMOWUJĄCE DZIAŁALNOŚCI ZARZĄDU MIEJSKIEGO W OLSZTYNIE

Słowa kluczowe:

Zarząd Miejski w Olsztynie, finanse miasta, odbudowa, zmiany w układzie przestrzenno-komunikacyjnym, reforma administracyjna, plan sześcioletni

Schlüsselwörter:

Gemeindeverwaltung in Olsztyn, Stadt Finanzen, Wiederaufbau, changes in the spatial and communication system, Verwaltungsreform, plan s Sechsjahresplan

Keywords:

Municipal Board in Olsztyn, city finances, reconstruction, Veränderungen im Raum- und Kommunikationssystem, administrative reform, six-year plan

Czesław Browiński był ostatnim, przed reformą administracji z wiosny 1950 roku, prezydentem Olsztyna. Urodził się w 1911 roku we Lwowie, gdzie w 1933 roku ukończył Uniwersytet im. Jana Kazimierza z tytułem magistra praw. Do wybuchu wojny pracował we Lwowie i w Warszawie. Tam też przeżył Powstanie. Wiosną 1945 roku podjął pracę w administracji na różnych stanowiskach w Warszawie, w Krakowie i w Poznaniu. W połowie lipca tr. trafił na Warmię i Mazury – najpierw do Biskupca, a wiosną 1946 roku otrzymał nominację na stanowisko wicestarosty giżyckiego. Następnie, taką samą funkcję sprawował w powiecie morąskim. W tym okresie sympatyzował z ruchem ludowym, współorganizował Zarząd Powiatowy Stronnictwa Ludowego w Biskupcu, natomiast w Giżycku był przewodniczącym Powiatowego Obywatelskiego Komitetu Przedwyborczego Stronnictw Demokratycznych. W Morągu znalazł się w składzie egzekutywy Komitetu Powiatowego PPR.

Od lipca 1948 roku Czesław Browiński mieszkał w Olsztynie. Został naczelnikiem Wydziału Samorządowego w Urzędzie Wojewódzkim. W czasie posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej, zwołanego 30 marca 1949 roku, został powołany na

stanowisko prezydenta miasta. W tym czasie był też członkiem egzekutywy Komitetu Miejskiego PZPR w Olsztynie i zastępcą członka w strukturach wojewódzkich partii.

Czesław Browiński funkcję prezydenta Olsztyna sprawował nieco ponad rok, do 5 czerwca 1950 roku. Potem, do 1975 roku miasto było rządzone kolegią, przez przewodniczącego i członków Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, przy coraz wyraźniejszym wpływie na decyzje władarzy miasta ze strony struktur partyjnych. Następcą Browińskiego, jako przewodniczący Prezydium MRN, wybrany został tego samego dnia, tj. 5 czerwca 1950 roku Franciszek Kurzynoga.

Po ustąpieniu ze stanowiska prezydenta, Czesław Browiński w latach 1950–1972 był kierownikiem Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie. Prócz pracy zawodowej znany był z szeregu publikacji z zakresu gospodarki i historii, głównie o charakterze popularno-naukowym, w tym pierwszej monografii powojennego Olsztyna¹. Zmarł w 1972 roku w Olsztynie.

Prezentowany dokument jest tekstem przemówienia, które Czesław Browiński wygłosił 5 czerwca 1950 roku podczas sesji MRN w Olsztynie². Na wstępie zastrzegł, że omówi tylko okres od wiosny 1949 roku, gdy został prezydentem miasta. Nie jest to jednak tylko relacja z jego – w istocie krótkiej – prezydentury. Można uznać to przemówienie za podsumowanie „samorządowego” etapu w powojennej historii Olsztyna i zamknięcie pięcioletniej działalności Zarządu Miejskiego, którego istnienie właśnie dobiegło końca. Ocena pracy prezydenta i Zarządu Miejskiego przez Miejską Radę Narodową oraz udzielenie absolutorium, nie miało już w tamtej sytuacji większego znaczenia. Zwrócić jednak należy uwagę, że przy omawianiu zamierzeń, których nie udało się zrealizować, w wystąpieniu kilkakrotnie pojawiają się elementy samokrytyki. Wina – zdaniem Browińskiego – leżała po stronie kierowanego przez niego Zarządu Miejskiego i nie były to jak podkreślił – często w takich przypadkach przywoływane – „trudności obiektywne”.

Materiał zawiera szereg interesujących informacji na temat Olsztyna z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, miasta prowincjonalnego, „usypiającego z wczesną godziną wieczorną”, ale – jak przekonywał Browiński, mającego potencjał na wielkomiejskość, zwłaszcza wobec realizacji zapowiadanych w przemówieniu inwestycji. W referacie prezydenta pojawia się optymizm, mający wymazać z pamięci dotychczasowy, smutny i momentami przygnębiający ob-

¹ Cz. Browiński, *Olsztyn 1945–1970*, Olsztyn 1974.

² Materiał ten może stanowić uzupełnienie wydanej przed laty obszernej relacji wojewody olsztyńskiego, por.: J. Piotrowski, *Sprawozdanie wojewody olsztyńskiego Wiktora Jaśkiewicza*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 1998, nr 1, ss. 131–154; oraz źródła opracowanego przez Roberta Syrwidę – *Opis miasta Olsztyna z 3 grudnia 1947 roku. Źródło do badań ekonomiczno-społecznych warunków funkcjonowania ośrodków miejskich na Warmii i Mazurach po zakończeniu II wojny światowej*, KMW, 2019, nr 1, ss. 115–147.

raz miasta, które ostatecznie „traci resztki wieloletniego piętna niewoli”. Wiele jest sformułowań określających Olsztyn, jako „miasto młode, prężne i dynamiczne”, mające „w perspektywie optymistyczne horoskopy, co do dalszego rozwoju”, „nabywające charakter współczesnego, nowego miasta polskiego”. Podłożem optymizmu jest zapowiedź reformy administracyjnej, propagandowo utożsamianej z nowym i lepszym sposobem funkcjonowania Państwa. Przesadny wydaje się entuzjazm Browińskiego, mówiącego o „odrodzeniu” miasta, zwłaszcza w nawiązaniu do wygórowanych zamierzeń, jakie planowano zrealizować w planie 6-letnim. Ze słów prezydenta można było wywnioskować, że dotychczasowym „samorządowym” władzom miasta coraz trudniej było funkcjonować w scentralizowanej i odgórnie zarządzanej gospodarce, zwłaszcza wobec braku możliwości pozyskiwania znaczących dochodów (zwrócić tu należy uwagę na mało przejrzyste rozważania o finansach Olsztyna).

Od początku lat pięćdziesiątych Olsztyn miał zmienić swoje oblicze. Prezydentura Browińskiego zbiegła się w czasie z zainicjowaniem prac przy odbudowie i związanych z tym próbach zmiany założeń urbanistyczno-architektonicznych, co też znalazło odzwierciedlenie w prezentowanym przemówieniu. Przestronne ulice, szerokie chodniki, zieleń, nowoczesne budynki, wszechstronna infrastruktura miejska i wyznaczenie nowej osi komunikacyjnej, wzdłuż najważniejszych olsztyńskich urzędów, miało być odrzuceniem przedwojennego układu przestrzennego miasta, uważanego za przestarzały, niemodny i нефunkcjonalny. Choć nikt nie miał wątpliwości, że czas zacząć działania zmierzające do odświeżenia wizerunku, to jednak niektóre przedsięwzięcia na zawsze zniweczyły dawny, historyczny obraz miasta, zwłaszcza jego najstarszej części.

Okres sprawowania urzędu przez Czesława Browińskiego to też czas kluczowych decyzji dotyczących umiejscowienia i kształtu architektonicznego Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej oraz – ostatecznie nieudane zabiegi o utrzymanie w Olsztynie wyższej uczelni typu administracyjno-prawnego, o czym jednak w tym przemówieniu prezydent nie wspomniał.

Prezentowany maszynopis przechowywany jest w Zbiorach Specjalnych Instytutu Północnego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie (sygn. R-126). Posiada adnotację: „Zbiory Czesława Browińskiego”. W tekście pozostawiono zgodne z oryginałem wyróżnienia wielkich liter, np. „Wysoką Radę” w odniesieniu do Miejskiej Rady Narodowej, jako organu nadzorującego Zarząd Miejski.

***

Sprawozdanie Prezydenta miasta Olsztyna złożone Miejskiej Radzie Narodowej na jej ostatnim³ plenarnym posiedzeniu w dniu 5 czerwca 1950 r.

Wysoka Rado!

Sprawozdanie moje zamyka pięć lat i dwa miesiące działalności Zarządu Miejskiego, bowiem po wyzwoleniu miasta spod 173-letniej niewoli, biura Z[arządu] M[iejskiego] w Olsztynie rozpoczęły swą działalność w dniu 5 kwietnia 1945 r. – pod kierownictwem komisarycznego burmistrza mianowanego już 25 marca 1945 r⁴.

Działalność, prace i osiągnięcia Zarządu Miasta od początku jego istnienia przedstawiłem Wysokiej Radzie w dniu 22 lipca ub. roku. Sprawozdanie z bieżącej kadencji mojej za rok 1949 miałem zaszczyt złożyć Wysokiej Radzie w dniu 23 stycznia 1950. Nie będę zatem powtarzał się – jedynie, nie wnikając w szczególności zreasumuję pracę obecnego Zarządu – od daty mego wyboru, tj. od 30 marca 1949 r. – uzupełniając poprzednie me sprawozdanie omówieniem działalności w bież.[cym] roku, po dzień dzisiejszy – ostatni dzień istnienia Zarządu Miejskiego.

Rozpatrując działalność Z[arządu] M[iejskiego] w pierwszych latach jego istnienia – do oceny jego pracy nie można było przykładać tej miary, którą oceniano się samorządy miejskie ziem dawnych, posiadające swą tradycję, swoje archiwa i częściowo dawny, kwalifikowany aparat. Zarząd Miejski w Olsztynie rozpoczął swą pracę od nowa, organizował się, szkolił personel, tworzył swoiste formy pracy. Okres ten zamknął się z końcem trzylatki⁵, tj. w grudniu 1949 r. Od tej daty działalność Z[arządu] M[iejskiego] okrzepła i można stwierdzić, że z tą datą samorząd miejski w Olsztynie dojrzał do momentu, gdy pełnię władzy i gospodarki miejskiej obejmuje Rada Narodowa, jako organ jednolitej władzy administracji terenowej⁶.

Miasto Olsztyn – mimo siedmowiekowej tradycji – dzięki powrotowi do polskiej Macierzy, dzięki awansowi do rangi miasta wojewódzkiego, a zwłaszcza dzięki włączeniu się w plan socjalistycznej przebudowy Polski Ludowej, jest miastem młodym, prężnym i dynamicznym. Tę prężność i dynamiczność miasta stwierdzić

³ Skreślono słowo „ostatnie”.

⁴ Bronisław Latosiński (1898–1978), przedwojenny urzędnik, ukończył Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie. W marcu 1945 r., wraz z jedną z grup operacyjnych przybył do Olsztyna. Od 20 kwietnia do 26 listopada 1945 r. sprawował funkcję pierwszego powojennego prezydenta miasta. Członek Komitetu Wojewódzkiego PPR w Olsztynie. Aresztowany pod zarzutem nadużyć gospodarczych. Śledztwo umorzono, a Latosiński wyjechał do Warszawy. Po 1946 r. pracował w administracji.

⁵ Chodzi o Plan Odbudowy Gospodarczej, realizowany w latach 1947–1949, zwany też „planem trzyletnim” (Dz.U., 1947, nr 53, poz. 285). Przygotowany przez Centralny Urząd Planowania, w efekcie, mimo pewnych niedoskonałości, przyniósł skuteczne podniesienie gospodarki narodowej ze zniszczeń wojennych.

⁶ Zarząd Miejski istniał jeszcze do końca maja 1950 r. Szerzej na ten temat zob.: R. Tomkiewicz, *Ułomna samorządność Polski Ludowej. Warmia i Mazury 1945–1990*, Olsztyn 2016, s. 195 i n.

można zwłaszcza w roku bieżącym. Po trzech latach pewnej stabilizacji liczby ludności, która z 11 tysięcy w pierwszych miesiącach stycznia 1945 r. podskoczyła do cyfry 45 tysięcy w 1946 i w tej wysokości utrzymywała się niemal do końca 1949 r. W roku bieżącym obserwujemy stały, postępujący wzrost, który w październiku br. przekroczy cyfrę 50000⁷. Ten stosunkowo gwałtowny skok o 1/9 dotychczasowego stanu świadczy o tym, że Olsztyn zwycięsko realizuje pierwszy etap planu 6-letniego⁸ – na tym odcinku swego rozwoju – zamykający się w ostatnim etapie [planu sześcioletniego] przewidywaną cyfrą 85 tysięcy mieszkańców⁹.

Od dawna już miasto oddziaływaniem swym przekracza zakreślone mu w 1945 roku granice administracyjne, wciągając w orbitę swych interesów Dojtki, Likuzy, Kęsłiny – a nawet Gietkowo i Dywity. Należy sądzić, że nieodzowne włączenie tych miejscowości, które nastąpi niebawem¹⁰, w wyniku realizacji zadań postawionych na najbliższy okres przed nową jednolitą władzą terenową, wpłynie w dalszym ciągu pobudzająco na rozwój miasta i postawi nowe zadania przed jego gospodarką, zadania już przewidziane w programie rozbudowy.

Utrzymujący się nieprzerwanie od trzech lat stosunek liczby zgonów do urodzin¹¹ w proporcji 1 do 3 pozwala snuć bardzo optymistyczne horoskopy, co do dalszego rozwoju i młodzieńczej prężności¹² miasta.

Administracyjny charakter miasta zezwala mu na równomierny rozwój, bez specjalnego wyodrębniania się dzielnic. Ta korzystna z punktu widzenia założeń urbanistycznych cecha, nadaje miastu typ miasta urzędniczego, żyjącego ustalonym rytmem, wyznaczonym przez godziny pracy władz i instytucji społecznych. Miasto ożywia się co dzień rano i popołudniu, by usnąć z wczesną godziną wieczorną. Charakterystyczną cechą – świadczącą o jego przeludnieniu jest – potok ludzi wypływający co dzień rano z pociągów – dojeżdżających do pracy i szkół w liczbie około 8000.

⁷ Na koniec 1945 r. w Olsztynie zameldowanych było ok. 22960 mieszkańców, w grudniu 1946 – 43623, w grudniu 1947 r. – 44075, w 1948 r. – 44589, w 1949 r. – ok. 43300 osób.

⁸ Plan sześcioletni realizowany był w latach 1950–1955 (D.U. 1950, nr 37, poz. 344), choć nie został w pełni dokonany. Przyjęcie za główny cel forsownej industrializacji kraju, spowodowało znaczące pogorszenie warunków życia obywateli kosztem rozwoju przemysłu.

⁹ W połowie lat pięćdziesiątych, a zatem w schyłkowym okresie realizacji planu sześcioletniego, liczba mieszkańców Olsztyna wynosiła ok. 55 tys. osób. Zapowiadany przez Browińskiego wzrost liczby mieszkańców do 85 tys., nastąpił dopiero w 1968 r.

¹⁰ Dojtki (czyli Dajtki) administracyjnie do Olsztyna zostały przyłączone w 1966 r., Likuzy (poprawnie: Likusy) – do Olsztyna zostały po części przyłączone w 1967 i w 1987 r. Także w 1987 r. część podolsztyńskiej wsi Gutkowo (w dokumencie: Gietkowo) została włączona do Olsztyna, jako jego osiedle. Wspomniane przez prezydenta dwie wsie: Kęsłiny (czyli Kieźliny) i Dywity, jak dotąd stanowią osobne jednostki administracyjne, zob. też: J. Sikorski, *Rozwój przestrzenny miasta*, w: *Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2003, ss. 591–593.

¹¹ Szerzej na ten temat zob.: S. Żyromski, *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945–1961*, Olsztyn 1964, s.14 i n.; idem, *Procesy ludnościowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1949*, KMW, 1985, nr 3–4, ss. 369–370.

¹² Słowo „prężności” zostało ręcznie wpisane w miejsce skreślonego słowa „piękności”.

Ludność miasta, o dość znacznej przewadze kobiet, 1300 więcej niż mężczyźni¹³, złożona z elementu napływowego z różnych stron i okolic kraju, z 3000 jądrem ludności miejscowej, stopiła się już w jeden typ, typ Polaka olsztyńskiego, patrioty swego miasta, wykazującego swoje przywiązanie i troskę o jego oblicze i rozwój. Rozbicie na osiedleńców, repatriantów, autochtonów – tradycyjnych Warmiaków i Mazurów¹⁴, należy do przeszłości – jak i do przeszłości należy osławiony typ pioniera. Dziś możemy mówić z całą swobodą o jednolitym obywatelu olsztyńskim¹⁵. Wraz z dawnym roz biciem zginęło w mieście zagadnienie tzw. ludności autochtonicznej. Polacy miejscowi¹⁶ – wraz z innymi obywatelami – pracują na różnych szczeblach na równi z innymi¹⁷. Nieliczne jednostki – starcy i kobiety z dziećmi otoczone są opieką miasta.

Wraz z postępującą odbudową zmienia się wygląd zewnętrzny miasta – dzięki systematycznie realizowanym nowym założeniom urbanistycznym, przebudową i budową nowych gmachów, Olsztyn z każdym miesiącem, a nawet dniem traci resztki wieloletniego piętna niewoli i nabywa charakteru współczesnego, nowego miasta polskiego¹⁸.

Zatrzymałem się chwilę nad opisem charakteru miasta, by na tym tle przedstawić pracę, wyniki i niedociągnięcia ostatniego okresu działalności Zarządu Miasta, jako jego gospodarza, odpowiadającego za stan, majątek i rozwój miasta. Zarząd administracyjny miastem należał do Prezydenta, jako Starosty Grodzkiego, gospodarka i administracja poruczona – do Kolegium Zarządu Miejskiego, jako organu gminy miasta Olsztyna – obu działających w myśl wskazań, wytycznych i pod kontrolą Miejskiej Rady Narodowej¹⁹. Podstawowe wytyczne zawarte były

¹³ Wg spisu ludności przeprowadzonego w grudniu 1950 r., w Olsztynie zameldowanych było 43898 osób, w tym 21090 mężczyzn i 22808 kobiet, S. Żyromski, *Rozwój ludności Olsztyna*, s. 17.

¹⁴ W oryginale małą literą.

¹⁵ Browiński zbagatelizował nadal realne w tym czasie zróżnicowanie mieszkańców Olsztyna (i Warmii i Mazur). Nie wspominał o sytuacji autochtonów, o przesiedleńcach z dawnych Kresów i osadnikach z terenów Polski centralnej oraz o ludności ukraińskiej przeniesionej tu w ramach Akcji „Wisła”. Posunął się za daleko mówiąc o ujednoliconym, polskim społeczeństwie w wielokulturowych realiach Warmii i Mazur, co jednak wpisywało się w ówczesny, propagandowy trend.

¹⁶ Na koniec 1948 r. w Olsztynie mieszkało 3274 osób uznanych za autochtonów, por. S. Żyromski, *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945–1949*, Olsztyn 1971, s. 106.

¹⁷ W 1950 r. za wcześniej było mówić o dokonanych już „równouprawnieniu zawodowym” ludności miejscowego pochodzenia. Najczęściej zajmowali oni niższe stanowiska, na co – prócz uprzedzeń wobec tej grupy ze strony władz administracyjnych i osadników – wpływ miały też określone predyspozycje zawodowe autochtonów.

¹⁸ W pierwszych latach powojennych zmiany w wizerunku miasta ograniczały się do uprzątnięcia grozących zawaleniem ruin, oczyszczenia jezdnii i chodników. Do 1950 r. odbudowano w mieście tylko 140 obiektów mieszkalnych i 20 użyteczności publicznej. Przełom nastąpił dopiero wiosną 1949 r., zob. R. Tomkiewicz, *Uchwała MRN w Olsztynie nr 29/49 z dnia 9 marca 1949 r. o powołaniu Komitetu Odbudowy i Podniesienia Gospodarczego Miasta Olsztyna*, w: *Olsztyn w dokumentach. Wybór źródeł do historii miasta 1353–1949*, red. D. Bogdan, Olsztyn 2015, ss. 169–177.

¹⁹ Czesław Browiński nie wspominał, że Miejska Rada Narodowa w Olsztynie została powołana dopiero 20 stycznia 1946 r., natomiast Zarząd Miejski, z prezydentem Olsztyna na czele, funkcjonował już od wiosny 1945 r., choć z mocno ograniczonym zakresem działań. Poza tym nie uściślił, że gdy nie istniała MRN, nadzór nad pracą „samorządowego” Zarządu Miejskiego sprawował Pełnomocnik Rządu RP na Okręg Mazurski.

w programach gospodarczych i planach finansowych – układanych przez Zarząd Miejski, a korygowanych i zatwierdzanych przez MRN.

Budżet za rok 1949 Zarząd Miejski wykonał w 103% po stronie rozchodowej²⁰, [a] po stronie dochodów w 113% – osiągając nadwyżkę budżetową w kwocie – 33 514 347 zł. Nadwyżkę – w większości opartą w lokacie majątku i remanentów materiałowych przedsiębiorstw miejskich²¹, w oparciu o jednolity plan kont, wynikał wskutek wprowadzonego w 1949 r. nowego systemu księgowania, a więc bez nadmiaru gotówkowego. W wyniku realizacji planu finansowego za r[ok] 1949, przyjętą więc należy zupełne osiągnięcie równowagi finansowej w 1949 r.

Szczegółowe omówienie efektów wykonania budżetu za r. 1949 przedstawiłem Wysokiej Radzie w sprawozdaniu styczniowym²². Charakterystycznymi momentami w wykonaniu budżetu było osiągnięcie nadwyżki w realizacji preliminowanych dochodów z wpływów własnych, a szczególności z podatków komunalnych. Po stronie rozchodowej poważne przekroczenie w wydatkach na budowę i utrzymanie dróg i ulic – wynikiem skutkiem kontynuowania prac betoniarńi miejskiej, po wykonaniu planu robót drogowych, dzięki sprzyjającym warunkom atmosferycznym ubiegłej zimy. Ocenę krytyczną działalności finansowej Zarządu Miejskiego w 1949 r. przedstawi sprawozdanie Komisji Kontroli Społecznej²³.

Preliminarz budżetowy na r.[ok] 1950 za 5 miesięcy, wykonany został w 32,5% po stronie dochodów i w 28 % po stronie rozchodowej. Według poszczególnych działów procent wykonania po stronie wydatków przedstawia się następująco [w %]:

Dział 0 – ogólny	34,8
Dział 1 – majątek i przedsiębiorstwa	24,7
Dział 2 – urządzenie osiedli	35,3
Dział 3 – drogi, ulice i place	18,5
Dział 4 – oświata	19,5
Dział 5 – kultura i oświata	9,5
Dział 6 – zdrowie	34,9
Dział 7 – opieka społeczna	21,5
Dział 8 – popieranie wytwórczości	24,0
Dział 9 – różne	0, 28

Powyższy stan wykonania, biorąc pod uwagę, że okres robót budowlanych zaczął się dopiero przed dwoma miesiącami, a remonty szkół prowadzone będą

²⁰ Adnotacja: „po stronie rozchodowej” dopisana ręcznie.

²¹ Do samorządowych przedsiębiorstw miejskich zaliczono m.in. Gazownię, Zakład Wodociągów i Kanalizacji, Rzeźnię, Miejski Zakład Komunikacyjny.

²² Nie publikuje się.

²³ Nie publikuje się.

dopiero w okresie ferii, należy uznać za zadowalający, zwłaszcza wobec osiągnięcia odpowiedniej wysokości dochodów. Charakterystyczne momenty wykonania budżetu roku bieżącego przedstawię przy omawianiu poszczególnych dziedzin gospodarki miejskiej.

Preliminarz budżetowy roku bieżącego wymaga znacznej korektury budżetu, w rezultacie nowych zadań i prac podjętych przez Zarząd Miejski i zmian zaszytych w wyniku przebudowy planu inwestycyjnego w ramach ogólnokrajowych. Finanse b[ylej] Gminy m.[iasta] Olsztyna Zarząd Miejski pozostawia bez żadnych poważnych zobowiązań, prócz operacji kredytowych, bez naruszania podstawowej sumy dotacji z Sam.[rządowego] Funduszu Wyrównawczego, wykorzystywanego jedynie w ramach 5 miesięcznej zaliczki, przyznawanej i wypłacanej w wysokości 11 milionów zł miesięcznie. Rata czerwcowa pozostaje do dyspozycji nowego Prezydium MRN. W ciągu całego okresu swego urzędowania, za wyjątkiem jednego miesiąca, tj. kwietnia 1949 r., Zarząd Miejski nie uciekał się do zaciągania pożyczek lub innych kredytów, krótko – czy długoterminowych, poza limitowanymi środkami inwestycyjnymi.

Zanim przejdę do omówienia i oceny działalności Zarządu Miejskiego w roku bieżącym – przypomnę osiągnięcia roku ubiegłego, roku zamykającego 3-letni plan odbudowy.

W roku 1949 Zarząd Miejski:

- 1) przeprowadził elektryfikację baraków przy ul. Lubelskiej i domów przy ul. Sielskiej. Przeprowadzając magistralę elektryczną do ulicy Sielskiej przez Dojtki [Dajtki] – umożliwił zelektryfikowanie ich, dotychczas nawet za czasów niemieckich niezelektryfikowanej części. W chwili obecnej tylko dwa domy w mieście na ogólną ich liczbę 2123, nie posiadają światła elektrycznego. Zelektryfikowanie ich jest zbyt kosztowne w stosunku do ich wartości;
- 2) wyremontował i przerobił teatr miejski – w dniu 1. 8. ub. r. przekazany państwu²⁴.
- 3) przeprowadził częściowy remont kąpieliska;
- 4) odbudował i oddał do użytku miejskie domy mieszkalne przy ul. Grunwaldzkiej 21, Kościuszki 66, Moniuszki 17/19, Moniuszki 1, 2 i 3. Rozpoczął odbudowę domów przy ul. Warszawskiej 66, [ul.] Tczewskiej 1, 3, 5 i [ul.] Reymonta róg [ul.] Waryńskiego, które obecnie przejął do ukończenia ZOR²⁵.

²⁴ O sytuacji prawno-finansowej olsztyńskiego Teatru zob.: R. Tomczyk, *Teatr olsztyński w latach 1945–1948*, KMW, 1975, nr 3, s. 296 i n.

²⁵ Zakład Osiedli Robotniczych, przedsiębiorstwo powołane dekretem sejmowym w czerwcu 1948 r. Początkowo w Olsztynie działał tylko Inspektorat ZOR w Gdańsku; od stycznia 1952 r. przekształcony w Dyрекcję Budowy Osiedli Robotniczych w Olsztynie. Na przełomie lat 40. i 50. siedziba ZOR mieściła się najpierw przy ul. Morskiej 1, potem przy al. Przyjaciół 15. W rejonie tych ulic prowadzono pierwsze prace remontowe domów mieszkalnych.

- 5) dokończył odbudowy St[arego] Ratusza²⁶;
- 6) rozpoczął budowę I ogródka jordanowskiego²⁷;
- 7) doprowadził wodę do Kolonii Mazurskiej;
- 8) przeprowadził meliorację przy jez.[iorze] Krzywym;
- 9) ogroził cmentarz wojskowy;
- 10) wybudował nowa ulicę – przedłużenie Mazurskiej²⁸;
- 11) odbudował ulicę Wojskową i Zw.[iązku] Jaszczurczego²⁹;
- 12) przeprowadził generalny remont ulic Mrongowiusza, Warmińskiej, Kaspro-wicza;
- 13) przebudował pl. Roosevelta³⁰, uporządkował place Nowotki³¹ i Armii Czer-wonej³²;
- 14) oddał do użytku I szalet publiczny³³;
- 15) uruchomił linię autobusową³⁴;
- 16) urządził reprezentacyjny Urząd Stanu Cywilnego³⁵;
- 17) założył i uruchomił własne przedsiębiorstwo budowlane³⁶ itd.

Wyliczanie wszystkich prac Zarządu Miejskiego trwałoby za długo – przyto-czyłem najważniejsze. W dziedzinie organizacyjnej wprowadzono w 1949 r. systema-tyczne szkolenie pracowników, oszczędności w gospodarce, zmniejszono znacznie personel i usprawniono działalność Zarządu Miejskiego, jako władzy kwaterunkowej.

²⁶ Odbudowę Starego Ratusza zakończono 13 lutego 1950 r., szerzej zob.: J. Sikorski, *Stary Ratusz w Olsztynie na tle dziejów miasta*, Olsztyn 1999, s. 76 i n., zob. też: Z. Czernik, *Odbudowa rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*, Ochrona Zabytków, 2008, nr 56/4, ss.18–19.

²⁷ Przy ul. 1 maja, por. przypis: nr 58.

²⁸ Chodzi o odcinek łączący z ul. Kościuszki i ul. Kopernika.

²⁹ Dzisiejsza ul. Szarych Szeregów.

³⁰ Ostateczna modernizacja i przebudowa placu Roosevelta w ważny węzeł komunikacyjny Olsztyna, nastąpiła dopiero w 1978 r. przy okazji Centralnych Dożynek.

³¹ W pierwszych latach powojennych na dzisiejszym placu Konsulatu Polskiego (wówczas im. Marcelego Nowotki), zorganizowany był duży bazar. Następnie w tym miejscu urządzono skwer, a główne targowisko miejskie w 1947 r. zlokalizowano przy pl. Pułaskiego.

³² Taką nazwę do 1956 r. nosił dzisiejszy plac gen. Bema.

³³ Prawdopodobnie chodzi o toaletę miejską usytuowaną przy placu Pułaskiego, nieopodal nowego targowiska.

³⁴ Trasa pierwszej miejskiej linii autobusowej wiodła z Dątek do Sanatorium przy ul. Jagiellońskiej. Tra-sę obsługiwał autobus udostępniony przez Państwową Komunikację Samochodową. Linia była oznaczona nr 5 (w tym czasie były też dwie linie tramwajowe – nr 1 i nr 2 oraz dwie linie trolejbusowe – nr 3 i nr 4, szerzej zob.: *Historia komunikacji miejskiej w Olsztynie (1946–1996)*, red. R. Reich, Olsztyn 1996, s. 24. K. Zienkiewicz, M. Przytocka, *Historia komunikacji miejskiej w Olsztynie 1907–2007*, Olsztyn 20007, s. 21.

³⁵ Urząd Stanu Cywilnego początkowo (od 1949 do 1952 r.) mieścił się w odbudowanym Starym Ratuszu. Także w latach późniejszych powrócono do tej lokalizacji, por.: J. Sikorski, *Stary Ratusz w Olsztynie*, s. 92 i n.

³⁶ Chodzi o Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane, wyodrębnione z Wydziału Technicz-nego Zarządu Miejskiego już w listopadzie 1949 r., a zatem rok przez wydaniem dekretu o przedsiębiorstwach państwowych z października 1950 r. Dyrekcja Przedsiębiorstwa mieściła się przy ul. Kościuszki 54. Szerzej zob.: Z. Pączkowski, *Budownictwo ogólne i przemysłowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1985. Zarys działalności*, Olsztyn 1989, ss. 21, 233 i n.

Rok 1950 – pierwszy rok realizacji 6-letniego planu socjalistycznej przebudowy Państwa przyniósł duży rozmach i rozwój miasta. W mieście czuje się wzmożone tempo życia. Inaczej tętni ulica olsztyńska. Obok szeregu odbudowywanych budynków, wznoszą się nowe gmachy Pagedu³⁷, P[aństwowych]Z[akładów]Z[bożowych]-etów³⁸, Centrosanu³⁹, Domu Zjednoczonej Partii⁴⁰, rośnie Dom Młodzieży⁴¹ itd. Powstają nowe dzielnice mieszkaniowe Centralnego Osiedla Robotniczego przy kol.[onii] Mazurskiej, osiedle przy ul. Kołobrzeskiej⁴², stopniowo realizują się nowe założenia urbanistyczne – oś dyspozycyjna miasta na linii Ratusz – Dom Zjednoczonej Partii z nowym placem Wyzwoleńczej Czerwonej Armii⁴³, arteria komunikacyjna Dworzec – Kortowo, odrodzone Stare Miasto. W ramach tych akcji Zarząd Miejski w roku bieżącym uporządkował i urządził trasę ulic 1 Maja i Pięniężnego, do placu Roosevelta.

Radośnie przez ogół mieszkańców powitany, uchwalony przez Radę Ministrów projekt ustawy o utworzeniu w Olsztynie Wyższej Szkoły Rolniczej, stawia Olsztyn w rzędzie miast akademickich, z wyłączeniem administracyjnego – miasto staje się poważnym centrum naukowym. Liczne rzesze studentów w jesieni nadadzą nowy ton życiu miasta⁴⁴.

³⁷ „Paged” – firma z przedwojennym rodowodem (powstała jako spółka „Polska Agencja Eksportu Drewna”), po wojnie przedsiębiorstwo państwowe (najpierw jako Polska Agencja Drzewna, potem Państwowa Agencja Drewna i Państwowa Centrala Drzewna), specjalizujące się w branży drzewnej i meblarskiej. Olsztyńska siedziba mieściła się początkowo przy ul. Warmińskiej 6, a od 1950 przy ul. 22 lipca 4 (dzisiejsza 11 listopada).

³⁸ Chodzi o budynek przy dzisiejszej ul. Partyzantów 1/2, usytuowały u wylotu ul. J. Lanca.

³⁹ Centrala Handlowa Farmaceutyczno-Sanitarna „Centrosan”, przedsiębiorstwo utworzone na mocy Zarządzenia Ministrów Przemysłu i Handlu oraz Zdrowia z 31 lipca 1948 r. (zob.: Monitor Polski, 19048, nr 67, poz. 517). Po szeregu przekształcaniach, m.in. wyłączeniu specjalizacji „sanitarnej”, przedsiębiorstwo to znane było jako „Centrofarm” i potem „Cefarm”. Olsztyńska siedziba firmy, o której wspominał prezydent w przemówieniu, miała się znaleźć w nowym budynku przy dzisiejszym placu gen. Bema (na parterze była apteka). Wcześniej siedziba „Centrosanu” mieściła się w Kortowie (nr 17), a „Centrofarmu” przy ul. Zwycięstwa 22/28.

⁴⁰ W tym czasie PZPR miała swoją siedzibę w Olsztynie w budynku przy ul. Szrajbera (dziś: UWM). Czesław Browiński mówił o budynku przy ul. Głowackiego, gdzie w 1952 r. siedzibę znalazła Szkoła Partyjna. Po październiku 1956 r. gmach ten stał się nową siedzibą, najpierw Komitetu Wojewódzkiego, a potem Komitetu Miejskiego PZPR; dziś mieści się tam Olsztyński Teatr Lalek.

⁴¹ Od lipca 1948 r. odbudowywano obiekt, znany w późniejszych latach jako Wojewódzki Dom Kultury. Początkowo faktycznie miał to być Dom Młodzieży, jednak decyzją zmieniono w lutym 1949 r., wraz z powołaniem nowego Komitetu Odbudowy Domu Młodzieży, na którego czele stanął wicewojewoda Bohdan Wilamowski. Latem 1950 r. oficjalnie ogłoszono, że będzie to placówka o szerszym przeznaczeniu, „gdzie znajdzie pomieszczenie szereg ognisk oraz zorganizowane będą wzorcowe świetlice, biblioteki i czytelnie”. Ostatecznie Wojewódzki Dom Kultury i Oświaty otwarto 1 października 1951 r. Natomiast znany w mieście Dom Młodzieży (zwany też Palacem Młodzieży), mieszczący się w gmachu u zbiegu ul. E. Plater i M. Reja, siedzibę tę zyskał dopiero w 1967 r. U schyłku lat 40. szykowano tam Dom Kultury Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Organizację tę rozwiązano jednak w kwietniu 1950 r., a zatem trudno dziś orzec, o której budowli wspominał prezydent Browiński.

⁴² Prawdopodobnie mowa o czterech blokach mieszkalnych, przez wiele następnych lat stojących w odosobnieniu, poza miejską zabudową (dziś przy ul. Dworcowej).

⁴³ Chodzi o plac wokół wznoszonego wówczas Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej, ostatecznie odsłoniętego w lutym 1954 r.

⁴⁴ Inauguracja pierwszego roku akademickiego WSR odbyła się 2 października 1950 r. (były trzy wydziały: Mleczarski, Rolny i Zootechniczny). Naukę podjęło wówczas ok. 1200 studentów. Ówczesna kadra to 22 samodzielnych pracowników naukowych, 10 zastępców profesorów, 16 adiunktów i 72 asystentów.

Te nowe, radosne fakty pobudzają życie gospodarcze, wymagają wielokrotnie zwiększonego wysiłku. Wzmoczone socjalistyczne tempo budowy nowego życia objęło też Zarząd Miasta, który będąc dotąd gospodarzem terenu w każdej z przemian, w każdym osiągnięciu brał udział i ma swój wkład.

Nowe, lepsze jutro – staje się już dniem dzisiejszym. Wzmocnionemu tempu życia odpowiadać muszą zmiany strukturalne. Usługi handlowe, zaopatrzenie ludności, przejmuje w coraz szerszej mierze handel uspołeczniony – państwowy i spółdzielczy⁴⁵. Konkurencja Miejskiego Handlu Detalicznego⁴⁶, który prowadzi już 11 sklepów, wypiera inicjatywę prywatną. Miejska Hala Targowa⁴⁷ wczoraj jeszcze ostoja i ostatnie schronienie elementów spekulacyjnych, dorobkiewiczowskich, dziś w znacznej części uspołeczniona – w przyszłym miesiącu w całości zostanie przejęta przez MHD.

Uspołecznienie handlu gastronomicznego znalazło swoje ciekawe odbicie na gospodarce finansowej miasta. Gdy w roku 1949 osiągnięto tytułem podatku od spożycia od kilkudziesięciu prywatnych zakładów gastronomicznych kwotę ok. 7 milionów złotych – na rok 1950 przewidywano z tego źródła wpływ w wysokości 16 milionów, licząc na pełną rzetelność po uspołecznieniu. Rzeczywistość okazała, że wpływ za 5 miesięcy bieżącego roku z tego tytułu, wyniósł już 12 milionów złotych, a zatem okazało się, jak prywatni restauratorzy okradali miasto i jakie straty miasto ponosiło. Liczba prywatnych przedsiębiorstw handlowych na dzień 1 czerwca br. w porównaniu do roku 1948 spadła o 75%.

Rzemiosło w tym okresie wykazuje dużo mniejsze tendencje przyjęcia uspołecznionej formy pracy, niemniej wykazuje stały postęp w tym kierunku. W stosunku do roku 1949 ilość uspołecznionych zakładów rzemieślniczych wzrosła o 230%.

Nowe zakłady przemysłowe dotychczas w mieście nie powstały.

Uchwalona przez MRN dzielnica przemysłowa [trafniej: magazynowo-składowa] stopniowo wkracza w stadium realizacji. Przyznane na rok bieżący kredyty inwestycyjne umożliwią wykonanie jej pełnej dokumentacji technicznej, a faktyczna realizacja rozpocznie się w roku przyszłym. Będzie to zamierzenie kosztowne i duże, z uwagi na trudności specyficzne terenu, jednak konieczne przy tym położeniu miasta. Dzielnica przemysłowa w projektowanej formie będzie pierwszym i jak dotąd jedynym w Polsce tego rodzaju terenem miejskim.

⁴⁵ Prezydent pominął sektor prywatny, od wiosny 1947 r. skutecznie eliminowany w ramach „bitwy o handel”, jako nie pasujący do planowej gospodarki socjalistycznego państwa.

⁴⁶ Miejski Handel Detaliczny – przedsiębiorstwo utworzone w połowie 1950 r., którego celem była koordynacja działań uspołecznionych placówek handlowych, por.: Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z 30 VI 1950 r. w sprawie utworzenia przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Detalicznego Artykułami Przemysłowymi i Spożywczymi (Monitor Polski, 1950, nr A-96, poz. 1209). W Olsztynie pierwsza siedziba biura MHD była przy ul. Ratuszowej 9.

⁴⁷ Miejska Hala Targowa, usytuowana między ul. Kościuszki i ul. Kopernika, została otwarta w czerwcu 1947 r. W uroczystości udział wzięli prezydent miasta Tadeusz Pałucki.

Doceniając potrzeby zaopatrzenia w materiały budowlane, Zarząd Miejski podjął się odbudowy cegielni wapniowo-piaskowej w Stawigudzie – dzięki wytężonej pracy zespołu robotniczego M[iejskiego]P[rzedsiebiorstwa]R[emontowo]-B[udowlanego]⁴⁸, cegielnia została w terminie odbudowana. W chwili obecnej dobiegają końca prace nad doprowadzeniem do niej siły⁴⁹ i z dniem 1 lipca – zgodnie z planem – cegielnia rozpocznie produkcję.

Rozwój miasta, mimo postępującej odbudowy i rozbudowy, stale jeszcze zaostrza trudną sytuację mieszkaniową, przy tym stan budynków mieszkalnych, z uwagi na szczupłość kredytów i możliwości budżetowych, pogarsza się. Utworzony w roku zeszłym Fundusz Gospodarki Mieszkaniowej⁵⁰ pozwala tylko na ratowanie najbardziej zagrożonych obiektów, a nie ratuje pogarszającego się stanu całości. W roku bieżącym w ramach F[unduszu]G[ospodarki]M[ieszkaniowej] odremontowano 30 budynków, w roku bieżącym przeznaczono do remontu 77 i 11, których odbudowę rozpoczęto w zeszłym roku, łącznie kosztem 68 milionów złotych. Po dzień dzisiejszy wyremontowano, względnie wykańcza się remont 42 budynków, w których prace przeprowadza M[iejskie]P[rzedsiebiorstwo]R[emontowo]-B[udowlane], stale rozwijające się i dziś już stanowiące poważny czynnik w wykonaniu planowanych zadań budowlanych.

Po dzień dzisiejszy M[iejskie]P[rzedsiebiorstwo]R[emontowo]-B[udowlane] wykonało swój roczny plan w 40% – co należy uznać za duży sukces, biorąc pod uwagę, że upłynęły dopiero 2 miesiące sezonu budowlanego. Sprężyste kierownictwo i zrozumienie wśród 280-osobowej załogi – powagi zadań, które stają przed przedsiębiorstwem, pozwala przypuszczać, że M[iejskie]P[rzedsiebiorstwo]R[emontowo]-B[udowlane] wykona z nadwyżką swój plan roczny, początkowo przyjmowany krytycznie i z niedowierzaniem, jako wygórowany. Zorganizowanie M[iejskiego]P[rzedsiebiorstwa]R[emontowo]-B[udowlanego] i powierzenie mu robót [w ramach] F[unduszu]G[ospodarki]M[ieszkaniowej] poprawiło jakość wykonywanych robót i znacznie przyczyniło się do usprawnienia akcji „R” – której przebieg zeszłoroczny należy raczej zapisać na konto braków i niedociągnięć Zarządu Miejskiego.

Wiele, dla właściwego utrzymania budynków w mieście mógłby i powinien zrobić Zarząd Nieruchomości Miejskich [przy ul. Knosały 5]. Niestety, zarówno personel tego przedsiębiorstwa, jak i niewłaściwie dobierani kierownicy, nie wykazują odpowiedniej troski o zabezpieczenie powierzonego im majątku. Przedsiębiorstwo,

⁴⁸ Por. przypis 36.

⁴⁹ Tu: energii.

⁵⁰ Fundusz Gospodarki Mieszkaniowej został utworzony na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z 29 IX 1948 r. o właściwości władz i postępowaniu przy ustalaniu wysokości czynszu oraz wymiarze i ściąganiu wpłat na FGM (Dz.U. 1948, nr 49, poz. 375).

w odróżnieniu od pozostałych, pracuje bezplanowo, nie nadzoruje odpowiednio rejonowych administratorów – a przy tym za mało przykładą wagi do racjonalnej gospodarki finansowej. Zarząd Miejski podczas całej swej kadencji⁵¹ za mało interesował się stanem i pracami Zarządu Nieruchomości [Miejskich], ograniczając się do uregulowania kolejności zleconych przez przedsiębiorstwo prac remontowych – nie wnikając w jego stan organizacyjny – odpowiedzialność za to w głównej mierze spada na Prezydenta miasta – który złożył nadzór na Zarząd Nieruchomości [Miejskich] wyłącznie na barki Dyrekcji Przedsiębiorstw. Osobiście uważam złe funkcjonowanie Z[arządu] N[ieruchomości] Miejskich za najpoważniejsze niedociągnięcie w pracy Zarządu Miejskiego, za które trudno się usprawiedliwić.

Jeśli już mowa o niedociągnięciach – drugą instytucją moim zdaniem pracującą niezadowalająco – to Ośrodek Zdrowia⁵², który jest za mały, słaby organizacyjnie i nie zaspakaja odpowiednio potrzeb miasta i okolicy. Te obiektywne trudności – nieodpowiedni i zagrożony lokal, brak odpowiedniej ilości personelu lekarskiego oraz permanentne reorganizacje służby zdrowia na szczeblu wojewódzkim – wiele mogą usprawiedliwić.

Zarząd Miejski od przeszło roku zabiegał o uzyskanie możliwości budowy nowego obiektu dla Ośrodka Zdrowia, który umożliwiłaby i organizacyjnie i fachowo rozwiązanie trudności. Dzięki przychylności Rady Państwa⁵³, Olsztyn miał możliwość uzyskać kredyty w wysokości wystarczającej na budowę i pełne wyposażenie nowego Ośrodka. Niestety, z powodu nieopracowania dotychczas przez Ministerstwo Zdrowia programów użytkowych wzorowych ośrodków – sprawa opracowywanej przez Cent.[alne] Biuro Projektów w Gdańsku dokumentacji technicznej utknęła na martwym punkcie i z oferowanych kredytów trzeba było zrezygnować, a tymczasem Ośrodek [w dotychczasowej siedzibie] rozsadza swe mury i w związku z przejściem lecznictwa ubezpieczeniowego⁵⁴, stoi przed trudnym do rozwiązania problemem. Jedynym rozwiązaniem obecnie jest przekwaterowanie M[iejskiego] O[środk]Z[drowia] do innego, bardziej odpowiedniego gmachu – co już zaplanowano i zrealizowane zostanie w niedalekiej przyszłości.

⁵¹ Nie jest to precyzyjne określenie, gdyż skład Zarządu Miejskiego był nominowany, nie wybierany, więc trudno mówić o kadencyjności.

⁵² W tym czasie Miejski Ośrodek Zdrowia (wcześniej określane jako Centralny) mieścił się w kamienicy przy ul. Partyzantów 75.

⁵³ Rada Państwa – organ władzy państwowej łączący kompetencje władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej (1947–1989), zapewniająca ciągłość w okresach między sesjami sejmu. Do 1952 istniała równoległe z urzędem prezydenta. Oficjalne kompetencje Rady Państwa nie wiązały się z udzielaniem wsparcia w pozyskiwaniu kredytów.

⁵⁴ Wspomniane przejście „lecznictwa ubezpieczeniowego” (obejmującego zrzeszenia charytatywne i wyznaniowe), dotąd działającego równoległe z sektorem lecznictwa publicznego (nadzorowanego przez Państwo i samorządy) oraz sektorem lecznictwa prywatnego, było etapem ujednoczenia i upaństwowienia służby zdrowia w Polsce na przełomie lat 40. i 50. Szerzej zob.: K. Prętki, *Przekształcenia systemu ochrony zdrowia w Polsce po II wojnie światowej*, Poznań 2007, s. 7.

Poważnym brakiem w zakresie kompetencji Zarządu Miejskiego była i jest dotąd niedostateczna opieka lekarska nad dziatwą szkolną. Jedynie na odcinku pomocy dentystycznej dzieciom Zarząd Miejski może pochwalić się pewnymi osiągnięciami, tj. zorganizowaniem 2-jej międzyszkolnej poradni dentystycznej w szkole nr 2⁵⁵. Stała i pełna opieka lekarska nad dziećmi nadal pozostaje otwartą – mimo dużego zrozumienia dla potrzeb dziecka, które Zarząd Miejski wykazał otwierając punkt opieki nad matką i dzieckiem⁵⁶, II-gi żłobek miejski, ogródek jordanowski przy ul. 1. Maja⁵⁷ i projektując jeszcze w roku bieżącym II ogródek jordanowski na tzw. Zatorzu⁵⁸.

Niejednokrotnie słyszy się zarzuty, że miasto za mało przykładą wagi do budowy żłobków. Przy tej okazji pragnąłbym wyjaśnić, że tworzenie żłobków należy w pierwszym rzędzie do zw.[iączków] zaw.[odowych] i zakładów pracy w ramach akcji socjalnej. Czego dotychczas ani jeden związek nie uczynił. Żłobków takich potrzeba w mieście w tej chwili co najmniej dziesięć. Miasto obowiązane jest utrzymać żłobki publiczne, a kredyty na ten cel uzyskuje w ramach rocznych limitów i Żłobek Miejski otwarty został zgodnie z planem – mimo dużych trudności i dużym nakładem kosztów, które pokryć trzeba będzie drogą *virement*⁵⁹ z zaoszczędzonych w tym celu innych pozycji.

W zakresie szkolnictwa w roku bieżącym usunięty został częściowo brak świetlicy międzyszkolnej, podkreślany w moim styczniowym sprawozdaniu, przez zorganizowanie przez T[owarzystwo]P[rzyjaciół]D[zieci]⁶⁰ przy współudziale Zarządu Miejskiego Międzyszkolnej Świetlicy na Dworcu Głównym.

Budowa szkoły podstawowej przy al. Niepodległości dobiega pomyślnie końca i z nowym rokiem szkolnym zostanie oddana młodzieży [z] utworzonego dla niej obwodu szkolnego⁶¹.

⁵⁵ Chodzi o Szkołę Podstawową nr 2 w Olsztynie (ówczesny adres: ul. Zwycięstwa 9).

⁵⁶ Dodać należy, że także na Dworcu PKP, z inicjatywy Zarządu Miejskiego, już w 1947 r. otwarto Izbę Matki i Dziecka (była to czwarta tego typu dworcowa poczekalnia w kraju).

⁵⁷ Żłobek Miejski nr 2, u zbiegu ul. 1-Maja i ul. Partyzantów, otwarto 1 maja 1950 r. (pierwsza tego typu placówka, nosząca nazwę Żłobka Dzielnicowego, mieściła się przy ul. Okopowej 2) Także tego dnia uroczystie otwarto wspomniany przez Browińskiego plac zabaw. Powstał nieopodal żłobka, w miejscu nie istniejącego obecnie kina „Kopernik”. Wspomniany plac zabaw otwarto również 1 maja 1950 r.

⁵⁸ Ostatecznie powstał przy zbiegu ul. Wyspiańskiego i ul. Sienkiewicza.

⁵⁹ *Virement (franc.)* – przelew.

⁶⁰ Siedziba Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Olsztynie mieściła się wówczas przy ul. Niepodległości 85.

⁶¹ Prezydent Browiński mówił o oddanym do użytku w październiku 1953 r. budynku przy ul. Niepodległości 57, gdzie ostatecznie zamiast szkoły, zlokalizowano dom studencki. Szkoła Podstawowa (dzisiaj nr 10 im. Władysława Broniewskiego przy ul. Niepodległości 18) została uruchomiona *vis a vis*, ale dopiero w 1960 r. Wcześniej, w tym przedwojennym gmachu, przeznaczonym na cele oświatowe, przez pewien czas mieściło się m.in. Studium Nauczycielskie, por. M. Radziszewska, *Studium Nauczycielskie w Olsztynie w latach 1954–1969. Przyczynek do badań szkolnictwa pedagogicznego na Warmii i Mazurach*, KMW, 2017, nr 3, s. 519, 523; I. Józwiak, *Działalność oświatowa i jej funkcje na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960* (mps pracy doktorskiej), Warszawa 2011, s. 112.

W ramach akcji ożywiania życia kulturalno-oświatowego, Zarząd Miejski podjął uchwałę stałego dotowania powstałego w tym roku ogniska kultury plastycznej⁶² oraz udostępnił coraz zwiększającej się liczbie czytelników, nowy lokal centralnej biblioteki miejskiej⁶³. W bieżącym miesiącu w dalszym ciągu rozszerzy się zasięg czynności biblioteki przez otwarcie nowej filii na Osiedlu Robotniczym, przy jez.[iorze] Długim oraz filii młodzieżowej przy ul. Pieniężnego. W perspektywie jest otwarcie jeszcze jednej filii na osiedlu Centralnego Hotelu Robotniczego⁶⁴.

W komunikacji miejskiej w najbliższym czasie zajdą zmiany, mające na celu dalsze jej usprawnienie. W związku z przebudową alei Zwycięstwa w oś dyspozycyjną miasta i budową placu, na którym stanie Pomnik Wdzięczności dla Armii Radzieckiej⁶⁵, buduje się nową trasę linii trolleybusowej: Dworzec [Główny] – Osiedle Mazurskie, która przebiegać będzie wzdłuż całej ul. Kościuszki⁶⁶. Uruchomienie nowej trasy spowoduje nowy rozkład jazdy. Uruchomiona zostanie nowa linia Osiedle Mazurskie – Kortowo. Linia autobusowa została przedłużona do granicy miasta w kierunku Wadangu [rzeki Wadąg], dla obsłużenia otwartego w kwietniu Sanatorium dla gruźlików w Lesie Miejskim⁶⁷. Wobec nieotrzymania przewidzianych dla miasta nowych własnych autobusów, dla udogodnienia komunikacji wprowadzono dla obsługi linii autobusowej autobusy PKS-u, które jako pojemniejsze, lepiej nawet spełniają swą rolę w przewozie pasażerów – a troska o remonty uszkodzonych wozów nie obciąża M[iejski] Z[akład] K[omunikacyjny], które dotąd nie mają odpowiednich warsztatów samochodowych.

Zakład Oczyszczania Miasta otrzymał 2 samochody – co usprawniło wywóz śmieci – dotąd odbywający się wyłącznie furmankami.

⁶² Autor nawiązuje do wspomnianego wcześniej Domu Młodzieży, w którym tego typu zajęcia miały być prowadzone.

⁶³ Miejską Bibliotekę Publiczną otwarto w marcu 1950 r. w części odnowionego budynku Starego Ratusza. Otwarcia dokonał ówczesny wojewoda Mieczysław Moczar.

⁶⁴ W grudniu 1949 r. utworzono w Olsztynie przedsiębiorstwo o nazwie „Miejskie Hotele Robotnicze”. Pierwszym przedsięwzięciem było przygotowanie hotelu „Robotnik” u zbiegu ul. Kasprowicza i al. Wojska Polskiego, oddanego do użytku w maju 1950 r. Następny tego typu obiekt miał powstać przy ul. Nowowiejskiego. Browiński prawdopodobnie mówił o zamiarze otwarcia filii biblioteki na Zatorzu, w okolicy ul. Kasprowicza.

⁶⁵ Uroczyste odsłonięcie Pomnika nastąpiło prawie cztery lata później, w lutym 1954 r., natomiast plac wokół niego ostatecznie wytyczono i uporządkowano dopiero w pierwszej połowie 1960 r., przed uroczystościami z okazji 550. rocznicy grunwaldzkiego zwycięstwa.

⁶⁶ Olsztyn był trzecim miastem w kraju (po Warszawie i Gdyni), w którym uruchomiono trolejbusy. Pierwszą linię (oznaczoną „nr 3”) otwarto 10 grudnia 1946 r., a drugą (oznaczoną „nr 4”) – 29 stycznia 1948 r. Trolejbusy łączyły Osiedle Mazurskie, Kortowo i Zatorze (ul. Jagiellońska), mając trasy wyznaczone przez centrum miasta (nie zrealizowano jednak zamierzenia, by trolejbusy jeździły na całej długości ul. Kościuszki), por. K. Zienkiewicz, M. Przytocka, op. cit., ss. 14, 165.

⁶⁷ Sanatorium Przeciwgruźlicze dla Kobiet założone zostało w 1907 r. Po wojnie znane jako Szpital Przeciwgruźliczy (początkowo Wojewódzki Zespół Przeciwgruźliczy, potem Wojewódzki Szpital Przeciwgruźliczy). W 1950 r. określane czasem jako Sanatorium ZUS przy ul. Podleśnej. W 1950 r. uruchomiono w tamtym kierunku linię autobusową nr 5.

W ubiegłym miesiącu otwarto miejski hotel robotniczy, 140-łóżkowy, przy ul. Kasprowicza⁶⁸, który choć w części pomaga w rozwiązywaniu trudnej sytuacji zakwaterowania sprowadzanych robotników i przybywających służbowo osób.

Pozostałe przedsiębiorstwa miejskie pracują planowo. W dziale administracyjnym czynności miasta w związku ze zbliżającym się Powszechnym Spisem Ludności⁶⁹ – uporządkowano numerację nieruchomości; powołano o życia przymusowe zrzeczenie prywatnych właścicieli nieruchomości, ukończono prace nad założeniem rejestru mieszkańców.

Dla zachowania w pamięci pierwszego okresu odbudowy miasta zrekonstruowano kronikę miasta od daty wyzwolenia i prowadzi się ją [na] bieżąco⁷⁰. Uzupełnieniem kroniki pisanej jest kompletowana obecnie fotokronika.

Wszystkie wymienione prace i zadania wykonywał Zarząd Miejski za pomocą i przy współpracy ponad tysięcznej rzeszy pracowników miejskich. Zamykając okres działalności Gminy miasta Olsztyna, jako jednostki byłego samorządu terytorialnego należy podkreślić wielki wkład pracy w dzieła odbudowy i przebudowy miasta – szarej rzeszy pracowników miejskich. Oni to na pozór niewidoczni sprawiają, że miasto żyje. Na co dzień nie dostrzegamy ogromu pracy robotnika miejskiego, a jemu zawdzięczamy, że możemy ugotować na gazie śniadanie, że mamy wodę w kranie, że tramwaj dowozi nas do pracy, że ulica jest czysta, że kwiaty na klombach radują nasze oczy i że wiele, wiele naszych czynności zależy od sprawnego funkcjonowania aparatu miejskiego. Należy stwierdzić, że poziom ideologiczny i wyrobienie społeczne pracowników miejskich znacznie ostatnio wzrosło i stale się polepsza. Rozumieją swą funkcję i wdrażają się w socjalistyczne tempo pracy. Dowodem tego niech będzie fakt, że po wprowadzeniu w życie ustawy o socjalistycznej dyscyplinie pracy⁷¹ zaistniały dotąd tylko dwa fakty ukarania pracowników biura Zarządu Miejskiego i [ukarania] tylko jednego pracownika przedsiębiorstw miejskich, za naruszenie tej dyscypliny.

Wśród pracowników miejskich nie brak jednostek zdolnych, wybijających się. Świadczą o tym ci, którzy awansowani na stanowiska w różnych gałęziach gospodarki, zdają egzamin życiowy. Jest winą Zarządu Miejskiego, że nie umiał odpowiednio wybrać i przeszkolić dla siebie nowych kadr pracowników – a tej nielicznej liczby przygotowanych, nie umiał utrzymać w służbie, skutkiem czego daje

⁶⁸ Por. przypis: 64.

⁶⁹ Spis Powszechny został przeprowadzony 3 grudnia 1950 r.

⁷⁰ Prawdopodobnie chodzi o „Kronikę miasta Olsztyna”, przechowywaną w Archiwum Państwowym w Olsztynie, zespół: Zarząd Miejski, sygn. 411, t. 62: „Kronika i materiały do Kroniki m. Olsztyna. 1945–1950, k. 1–87. Prowadzenie Kroniki zaniechano wraz z likwidacją Zarządu Miejskiego. Obszerne fragmenty tego materiału zostały wydane na początku lat siedemdziesiątych, zob. *Kronika Olsztyna*. Zapisał i wydał Andrzej Wakar, Olsztyn 1972.

⁷¹ Ustawa o „zabezpieczeniu socjalistycznej dyscypliny pracy” z 19 kwietnia 1950 r. (Dz.U., 1950, nr 20, poz. 168). Akt prawny uchylono w październiku 1956 r.

się obecnie zaobserwować zjawisko, że mając pewną grupę ludzi o wyższych kwalifikacjach na stanowiskach kierowniczych i szeroką masę pracowników niższych kategorii, brak, zwłaszcza w biurach Zarządu Miejskiego, pracowników stopnia średniego – referentów i referendarzy⁷². Częściowym usprawiedliwieniem tego jest fakt odpływu przeszkolonego narybku do innych gałęzi gospodarczych, na skutek osiągniętych tam większych korzyści materialnych – nie mniej za ten brak należy obciążyć konto Zarządu Miejskiego, który tego zagadnienia nie potrafił rozwiązać⁷³. Brak tym bardziej obciążający, że właśnie aktualną jest w całym kraju sprawa kadr. Zarząd Miejski za późno przystąpił do systematycznego szkolenia i nie potrafił wejrzeć w swe kadry, a że efekty na tym odcinku mógł osiągnąć, świadczy przełom, który został dokonany w Wydziale Kwaterunkowym, którego pracownicy z kategorii cieszących się nie najlepszą opinią, potrafili wysunąć się na czoło zespołu pracowniczego biur Zarządu Miasta.

Za luźny też był kontakt Prezydium Zarządu Miasta z masami pracowniczymi przedsiębiorstw i zakładów komunalnych, błąd tym cięższy, że już raz spostrzeżony, a do końca nie naprawiony. Przy zdawaniu sprawozdania należy podkreślić, by Wysoka Rada mogła wyrobić sobie właściwą ocenę pracy Zarządu Miasta. Rezultatem tego było i jest słabe życie organizacji społecznych i masowych – mała aktywność Związku Zawodowego. Pracownicy miejscy jakkolwiek oddani swej pracy zawodowej, nie zaważyli na życiu miasta w takiej formie i stopniu, jakby tego należało oczekiwać, sądząc po ich liczności i wartości gatunkowej w hierarchii społecznej miastu. Kolegium Zarządu Miejskiego, którego ustępujący skład przedstawia się następująco: Prezydent [Czesław] Browiński, wiceprezydenci [Franciszek] Kurzynoga⁷⁴ i [Józef] Trawiński⁷⁵, ławnicy: [Aleksander] Najder⁷⁶, [Tadeusz] Tyflewski⁷⁷ i [Piotr] Gozdur⁷⁸ – pracowało harmonijnie, regularnie i z dużym zainteresowaniem zagadnieniami, do których rozstrzygnięcia i kierowania byli powołani.

⁷² Referendarz, stanowisko urzędnicze obecnie najczęściej kojarzone z sądownictwem.

⁷³ Problem pozyskania kadr do pracy w lokalnej administracji był dużo szerszy i nie był wcale nowy, w czasie gdy powstał ten raport. Zarobki w administracji nie były atrakcyjne, nawet na ziemiach przyłączonych, wówczas zwanych „odzyskanymi” (mimo obowiązujących tam pewnych dodatków). Z drugiej strony do pracy w administracji często garnęli się ludzie nie mający potrzebnego przygotowania zawodowego, ale chcący w ten sposób podnieść swój status społeczny, por. R. Tomkiewicz, *Ułomna samorządność*, ss. 134–140.

⁷⁴ Franciszek Kurzynoga (1904–1992), urzędnik w Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Olsztynie, 1946–1950 radny MRN w Olsztynie, wiceprezydent Olsztyna (1949–1950), a następnie przewodniczący Prezydium MRN w Olsztynie (1950–1953). Członek PPR/PZPR.

⁷⁵ Józef Trawiński (ur. 1902), w Zarządzie Miejskim od czerwca 1949 r. członek Stronnictwa Demokratycznego.

⁷⁶ Aleksander Najder (1913–1986), ławnik w Zarządzie Miejskim (od grudnia 1948), od marca 1949 r. do października 1956 r. członek Komitetu Miejskiego PZPR w Olsztynie, kolejno II i I sekretarz Komitetu Miejskiego PZPR.

⁷⁷ Tadeusz Tyflewski, 11 czerwca 1947 r. powołany do składu Zarządu Miejskiego.

⁷⁸ Piotr Gozdur, w 1946 r. kierownik pierwszego w województwie kina objazdowego, po 1956 r. dyrektor Miejskiego Zarządu Budynków Mieszkalnych w Olsztynie.

Sprawozdanie niniejsze składam nie tylko w imieniu własnym, lecz całego Kolegium Zarządu Miasta, nie mniej niech mi wolno będzie podziękować członkom Kolegium, moim najbliższym współpracownikom, obu wiceprezydentom, za wydatną i życzliwą, kolektywną współpracę. Przyjęta przez cały okres naszej kadencji zasada kolegalności w działaniu, pozwoliła mi przy życzliwej krytyce członków Kolegium uniknąć wielu fałszywych kroków, które niechybnie popełniłbym i których mimo tego wiele zrobiłem.

Oceniając samokrytycznie działalność własną Zarządu Miejskiego, mimo poważnych osiągnięć w dziedzinie gospodarczej stwierdzić trzeba, że wielu rzeczy potrzebnych, koniecznych i możliwych do zrobienia nie dokonano. Zarząd Miasta pracował za mało oszczędnie, nie zbliżył się należycie do społeczeństwa, wykazał za mało troski o osiedla robotnicze, zaniedbał właściwą politykę kadr.

Pozostawiając właściwą ocenę działalności Zarządu Miejskiego orzeczeniu Wysokiej Rady, ufam, że będzie ona sprawiedliwa i rzeczowa⁷⁹, jak cały dotychczasowy stosunek Wysokiej Rady do Zarządu Miasta i jego prac. Za ten dotychczasowy życzliwy⁸⁰ [i] krytyczny stosunek całej Wysokiej Rady, a zwłaszcza Jej Prezydium [tak w oryginale], które nie szczędziło Zarządowi Miasta uwag, wskazówek i pomocy w wywiązywaniu się z jego zadań, serdecznie w imieniu własnym i Kolegium Zarządu Miasta – dziękuję.

[Czesław Browiński⁸¹]

Ryszard Tomkiewicz, *Ansprache von Präsident Czesław Browiński vom 5. Juni 1950, in welcher er die Tätigkeit der Stadtverwaltung von Olsztyn zusammenfassend erläutert*

Zusammenfassung

Czesław Browiński war der letzte „Selbstverwaltungspräsident“ von Olsztyn. Das Amt übte er von März 1949 bis Juni 1950 aus. Er schilderte die Stadt zu Anfang der 50er Jahre, indem er Leistungen der damals aus dem Amt scheidenden Stadtverwaltung darstellte und zugleich eine sehr optimistische Vision der zukünftigen Entwicklung Olsztyns präsentierte. Die Schilderung der damaligen politischen Realität beinhaltete eine Reihe von Aufgaben, die in der Wirklichkeit der Wirtschaft im Rahmen eines Sechsjahresplanes nur schwer umsetzbar oder aber unerfüllbar waren.

Übersetzt von Tomasz Wyzlic

Ryszard Tomkiewicz, *The Speech of President Czesław Browiński of 5 June, 1950 Summarising the Activities of the City Council in Olsztyn*

Summary

Czesław Browiński was the last “self-governing” president of Olsztyn. He performed this function from March 1949 to June 1950. Presenting the achievements of the outgoing City Council, he described the city at the beginning of the 1950s, at the same time outlining a highly optimistic vision of its development. The speech given

⁷⁹ Poprzednio było „życzliwa”; „rzeczowa” dopisane ręcznie.

⁸⁰ Poprzednio było „rzeczowy”; „życzliwy” dopisane ręcznie.

⁸¹ Tekst przemówienia prezydenta nie był podpisany.

in that political context contained a number of announcements that were difficult (or impossible) to be implemented within the economic realities of the six-year plan.

Translated by *Aleksander Pluskowski*

dr hab. Ryszard Tomkiewicz
Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego
w Olsztynie
rtom99@tlen.pl

Źródła drukowane

Dz.U.

1947 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 53, poz. 285.

1948 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 49, poz. 375.

1950 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 20, poz. 168.

1950 Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 37, poz. 344.

Monitor Polski

1948 Monitor Polski, nr 67, poz. 517.

1950 Monitor Polski, nr A-96, poz. 1209.

Opracowania

Browiński Czesław

1974 *Olsztyn 1945–1970*, Olsztyn.

Czerniak Zbigniew

2008 *Odbudowa rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej*, *Ochrona Zabytków*, nr 56/4, ss. 15–32.

Jóźwiak Iwona

2011 *Działalność oświatowa i jej funkcje na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, mps pracy doktorskiej napisanej pod kier. Prof. UW dr hab. Barbary Wagner, Instytut Historii, Uniwersytet Warszawski, Warszawa (<http://depotuw.ceon.pl/handle/item/96>).

Pączkowski Zdzisław

1989 *Budownictwo ogólne i przemysłowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1985. Zarys działalności*, Olsztyn.

Piotrowski Jacek

1998 *Sprawozdanie wojewody olsztyńskiego Wiktora Jaśkiewicza*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 1, ss. 131–154.

Prętki Krzysztof

2007 *Przekształcenia systemu ochrony zdrowia w Polsce po II wojnie światowej*, Poznań.

Radziszewska Maria

2017 *Studium Nauczycielskie w Olsztynie w latach 1954–1969. Przyczynek do badań szkolnictwa pedagogicznego na Warmii i Mazurach*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 3, ss. 517–541.

Reich Ryszard (red.)

1996 *Historia komunikacji miejskiej w Olsztynie (1946–1996)*, red. R. Reich, Olsztyn.

Sikorski Jerzy

1999 *Stary Ratusz w Olsztynie na tle dziejów miasta*, Olsztyn.

2003 *Rozwój przestrzenny miasta*, w: *Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn, ss. 534–599.

Syrwid Robert

- 2019 *Opis miasta Olsztyna z 3 grudnia 1947 roku. Źródło do badań ekonomiczno-społecznych warunków funkcjonowania ośrodków miejskich na Warmii i Mazurach po zakończeniu II wojny światowej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1, ss. 115–147.

Tomczyk Ryszard

- 1975 *Teatr olsztyński w latach 1945–1948*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3, ss. 287–328.

Tomkiewicz Ryszard

- 2015 *Uchwała MRN w Olsztynie nr 29/49 z dnia 9 marca 1949 r. o powołaniu Komitetu Odbudowy i Podniesienia Gospodarczego Miasta Olsztyna*, w: *Olsztyn w dokumentach. Wybór źródeł do historii miasta 1353–1949*, red. D. Bogdan, Olsztyn, ss. 169–177.
- 2016 *Ułomna samorządność Polski Ludowej. Warmia i Mazury 1945–1990*, Olsztyn.

Wakar Andrzej

- 1972 *Kronika Olsztyna. Zapisał i wydał Andrzej Wakar*, Olsztyn.

Zienkiewicz Krzysztof, Przytocka Maria

- 2007 *Historia komunikacji miejskiej w Olsztynie 1907–2007*, Olsztyn.

Żyromski Stanisław

- 1964 *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945–1961*, Olsztyn.
- 1971 *Procesy migracyjne w województwie olsztyńskim w latach 1945–1949*, Olsztyn.
- 1985 *Procesy ludnościowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1949*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3–4, ss. 363–377.